

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 15 · NOVEMBER 1975

Og? – efter punktum??

En god gammel regel, som stammer uvist hvorfra, går ud på, at man i skriftlig fremstilling ikke må bruge *og* efter punktum. Derfor kan – eller kunne i hvert fald for nogle år siden – en flink og påpasselig 1. g-pige sige til sin lærer: »Frøken, j e g har lært, at man ikke må bruge *og* efter punktum«. Hun sagde det lidt forsigtigt og tøvende med et opmærksomt blik på læreren og et sødt lille smil, for det var jo at korrekse læreren, som i sine bemærkninger til hendes danske stil havde brugt *og* efter punktum. Det lille ord *og* har imidlertid flere betydninger, og i hvert fald en af disse berettiger til, at man kan bruge det efter punktum, også selv om man ikke er poet og kan tillade sig digteriske friheder.

Den mest almindelige betydning af *og* er, at det sideordner de ord, led og sætninger, som det forbinder, fx *solen og månen lyser for os, solen om dagen og månen om natten*, eller *børnene legede og lo og snakkede udenfor, og moderen kiggede nu og da ud ad vinduet og holdt øje med dem*. Stilistisk kan et sådant *og* være et middel til fremhævelse og understregning, fx *manden arbejder, og konen arbejder, og børnene arbejder*, hvor det dog lige så meget er gentagelsen af ordet *arbejder*, der understreger den travle opslidende arbejdsomhed, som gentagelsen af *og*, men de to *og*-er giver arbejdet et præg af at være endeløst. Dette forstærkes, hvis man sætter punktum i stedet for komma: *Manden arbejder. Og konen arbejder. Og børnene arbejder*. Grunden er, at punktum betegner et større ophold end komma, og vi har her et eksempel på stilistisk brug af sideordnende *og* efter punktum.

Det sideordnende *og*, som man normalt opfatter som karakteristisk for mundtlig fremstilling, når noget skal fortælles, kan bruges i skriftsproget med forskellig stilistisk værdi, men når børn skal lære at udtrykke sig skriftligt, er det ikke den kunstneriske brug af ordene, de i første omgang skal stifte bekendtskab med. Det, de skal lære på et vist stadium i deres

opøvelse i skriftlig fremstilling, er at skelne mellem talesprog og skriftsprog; at man ikke i skolen fra starten af skal hæmme deres skriftlige udtryksfærdighed ved at forlange, at de ikke må skrive, som de taler, turde være en selvfølge; men skal et barn skrive, som det taler, bruger det mange *og*-er, også efter punktum og også umotiveret efter punktum, og den gamle regel om, at man ikke må bruge *og* efter punktum, er et led i bestræbelserne på at lære børnene og de unge mennesker i skolen at skelne mellem talt sprog på den ene side og en almindelig gangskriftsprogsnorm på den anden. Denne regel kommer så af nemhedshensyn til at gælde ikke blot det *og*, som sideordner ord, led og sætninger af samme slags, men også det *og*, der betegner en mere løs sideordning.

Dette mere løst sideordnende *og* betegnes i *Ordbog over det danske Sprog* XV spalte 372 som en overgangs- eller indledningspartikel, og det defineres som »indledende et nyt afsnit i en fortælling olgn., der derved ligesom knyttes nærmere til det foregaaende, uden at der foreligger egentlig sideordning«. Dette overgangs-*og* er almindeligt i bibelsprog, hvor bibelvers ofte indledes med et *Og*, som ikke sideordner det pågældende vers med det foregående syntaktisk og indholdsmæssigt; det betegner blot, at der er en vis sammenhæng med det foregående, men at der nu gås videre i beretningen; et sådant bibel-*og* kan også være så temmelig indholdstomt, fx når et kapitel indledes med *Og*, uden at indledningen har nogen tilknytning til det foregående kapitel. Det er langt fra alle de *Og*-er, som er så karakteristiske for en bibelside, når man ser ned over den, der har løs sideordningsfunktion; en stor del af dem er udtryk for almindelig sideordning; de er bare skrevet med stort, fordi de indleder et nyt vers, og af samme grund står de efter punktum efter det foregående vers.

Et andet eksempel på den samme indlednings- og overgangsfunktion som i visse bibelforekomster har vi, når Poul Martin Møller indleder sit digt »Den gamle Elsker« således: »Og naar jeg nu bliver en gammel Mand, og mit Skæg er hvidt« osv. Det indledende *og* sætter strofen i relation til noget forudgående, som slet ikke er med i digtet, hvor der i det følgende fortælles om jeg-et som gammel; dette forudgående er hele den gamle mands hidtidige liv, som alderdommen via det indledende *og* bringes i relation til og fornemmes som en fortsættelse af. Også H. C. Andersen er en mester i at bruge dette overgangs-*og*, som skrives med stort efter punktum; hos ham er der dels tale om den mundtlige fortælleforms *og*, dels om det løst sideordnende *og*.

En særlig brug af det løst sideordnende *og* findes i følgende Kierkegaard-citat: »Jo ubetydeligere Noget derimod er, desto vanskeligere at bringe Guds-Forestillingen sammen dermed. Og dog er det netop heri Guds-Forholdet skal kjendes«. *Og*-et er her på en måde overflødigt, for meningen kan bevares, selv om man stryger det, men alligevel har det en funktion; det understreger forbindelsen mellem *dog*-sætningen og det foregående, den

forbindelse, som skjult er til stede i *dog's* funktion som indrømmende og logisk set tilbagevisende adverbium. Spørgsmålet er så, om man ikke kunne nøjes med at sætte komma foran sådan et *og*, så man undgik at bruge *og* efter punktum. Dermed ville man imidlertid genere læsningen og forståelsen, fordi *og* ville få mere karakter af at være sideordnende, og man ville komme i tvivl om, hvorvidt det var hele det foregående punktum eller blot den sidste del af det, *dog*-sætningen var sideordnet med. Og da det er hele det foregående punktum, er det nødvendigt, at formuleringen bliver netop den, som Kierkegaard har givet: *og* med stort efter punktum.

Man kan altså udmærket bruge *og* efter punktum i stilistisk og logisk øjemed, stilistisk især, når det drejer sig om det sideordnende *og*, logisk, når det drejer sig om det *og*, der betegner en mere løs tilknytning, og for det sidstes vedkommende er det nødvendigt i de fleste tilfælde, medmindre man på anden måde kan forhindre forveksling af det med det sideordnende *og*, e v e n t u e l t ved at undgå at bruge det. Et eksempel fra nyere tid på brug af *og* efter punktum med løst sideordnende funktion giver følgende citat fra et privatbrev fra 1880erne (for øvrigt et eksempel af netop samme type som det, lærerens bemærkninger under den danske stil repræsenterede): »*Det er dog i sig selv altfor paafaldende, at han [ordbogsforfatteren Moth] skal kunne opstille Tusinder af Ord, hvoraf der ellers ikke findes Spor i Litteraturen; jeg holder mig for overbevist om, at han har lavet en Masse af dem selv; saaledes uden al Tvivl: »Foraste sig«; han har aabenbar »forastet sig« i Ordet »åst« . . . Og hans Forklaringer ere ogsaa ofte høist mærkelige; saaledes«* etc. Dette *og* efter punktum er udtryk for dels fortsættelse, dels at der fortsættes med noget helt andet (før var det ordene, nu er det forklaringerne); det angiver løs sideordning og understreger, at der trods de mellemliggende bemærkninger er en sammenhæng. Denne logiske anvendelse af *og* er nok i sin yderste konsekvens forbeholdt specialister i skriftlig sprogbrug, men den er et eklatant eksempel på, at brug af *og* efter punktum kan være særdeles relevant for fremstillingens logiske opbygning.

Brugen af *og* efter punktum kan også ses under en mere moderne synsvinkel, som bl. a. hænger sammen med pause-tegnsætning og er afhængig af, om man virkelig forstår at bruge sætningstegnene som udtryk for større eller mindre ophold i teksten. Et sideordnende *og* efter punktum i skrift kan være udtryk for, at noget er udeladt eller underforstået. Det er meget almindeligt i reklamesprog, politiske pjecer og god og dårlig journalistik, fx *Læs om det i Venstres handlingsprogram. Og i de pjecer, Venstre har lavet, eller Den [bogen] beskæftiger sig med kunstnerens, videnskabsmandens og det almindelige menneskes aandelige holdning i dagens situation. Og i historiens perspektiv.* Hvis man foretrækker ikke at betragte det sidste punktum som en elliptisk (forkortet) sætning og mener, at der foreligger en sideordning, kan punktumet foran *og* forsvares ud fra et pause-tegnsætnings synspunkt. Spændvidden mellem *dagens situation* og *historiens per-*

spektiv forstærkes ved brugen af punktum som udtryk for pause, hvad der skaber luft mellem de to modsætninger. Pause-tegnsætningen er imidlertid langt fra indarbejdet – den er betydelig sværere end den grammatiske tegnsætning – og før den er det, vil *og* efter punktum ofte hverken blive brugt eller forstået korrekt.

Brugen af *og* efter punktum bliver mere og mere almindelig, og den er i pagt med nutidige tendenser i skriftsproget i retning af simple sætningsbygning og pause-tegnsætning, men selv om man ikke billiger denne nye stil og holder sig til den gode gamle, hvor alle ord er med, og alle tegn står grammatisk korrekt, kommer man ikke uden om i visse tilfælde at acceptere brugen af *og* efter punktum, nemlig i de tilfælde af løs sideordning, hvor den med *og* indledte sætning griber længere tilbage i fremstillingen end til det nærmest foregående. En differentieret holdning til problemet består derfor i ikke at udrydde alle *og*-er efter punktum, for nogle af dem kan være hensigtsmæssige. Magister Stygotius karakteriserer i artiklen *Og og og så* (Erik Hansen: *Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog*, 1973) denne den nemmeste måde at undgå talesprogs-og-erne på som den »bulldozer-pædagogiske: man udsteder totalforbud mod at bruge *og* efter punktum – også hvor det ville være fuldt berettiget«. – Den gode gamle regel er altså ikke så god endda.

Marie Bjerrum.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 3000 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i første halvdel af 1975.

7510 *Spørgsmål:* Man ser tit ordet *indikere*, men Retskrivningsordbogen har jo kun *indicere*. Er formen med *k* ikke anerkendt?

Svar: Den er nyere end formen med *c* og blev oprindelig kun brugt i teknisk sprog. Den skyldes sandsynligvis en påvirkning fra engelsk *indicate* (hvor *c* jo udtales som et *k*) og sikkert også fra svensk *indikera*; desuden har de afledte ord *indikation* og *indikator* nok spillet ind.

På de tekniske områder hvor formen *indikere* har vundet hævd, kan den ikke frarådes, og den vil sandsynligvis komme med i en ny udgave af Retskrivningsordbogen – ved siden af *indicere*.

Uden for fagligt sprog bruges de to ordformer ofte i flæng. Men *indikere*

bør kun bruges når meningen er 'vise', især om noget som kan aflæses. Det er dog et spørgsmål hvor meget der vindes ved at bruge *indikere* i stedet for letforståelige ord som *vise*, *angive*, *registrere* osv., således i et tilfælde som følgende: »Hver enkelt filtpens farveindhold indikeres ved en farvet ring om penneskafte».

Formen *indicere* (og ikke *indikere*) kan så bruges når man mener 'tyde på', 'være (et) tegn på', 'begrunde' e. l. I disse betydninger knytter ordet sig til *indicium*, et ord som bruges om en omstændighed som peger i en vis retning, gør noget (overvejende) sandsynligt. Man bør derfor bruge *indicere* og ikke *indikere* i en sætning som den følgende: »Hotelejereren blev sigtet for at udleje værelser til formål som ikke indicerer større søvnbehov hos gæsterne».

Spørgsmål: Jeg udtaler *alibi* med tryk på sidste stavelse, men jeg har lagt mærke til at flere af mine sprogkyndige venner udtaler ordet med tryk på første stavelse (og stød på a-). Er min udtale forkert?

7511

Svar: Ordbog over det danske Sprog, bind 1 (1919), angiver kun udtalen med tryk på første stavelse. Det samme gælder 1. udgave af Ulla Albeck: *Farlige Ord* (1942), men allerede i 2. udgave fra 1948 er udtalen med tryk på sidste stavelse også med. *Nudansk Ordbog* har siden 2. udgave (1957; 1. udgave kom i 1953) sidestillet de to udtaler. Også i *Bom & Krener: »Hørte du hvad han sae . . .?»* (1959) betragtes begge muligheder som liggende inden for normen.

Ordet er lånt fra latin, hvor *alibi* er et biord der betyder 'på et andet sted'. I skolens latinudtale har dette ord tryk på første stavelse, og denne udtale har derfor gammel hævd. Men i dag er udtalen med tryk på sidste stavelse nok den mest almindelige i hvert fald hos yngre sprogbrugere – måske fordi det er den der svarer bedst til udtalen af andre fremmedord der ender på *-i*, fx *allergi*, *anarki*, *melodi*, *monarki*.

De to udtaler må i dag regnes for lige gode.

Spørgsmål: Hedder det *beløbet er forfaldent* eller *beløbet er forfaldet*?

7512

Svar: Begge udtryksmåder er fuldt forsvarlige. Formen *forfaldent* er intetkøn af tillægsordet *forfalden*, mens *forfaldet* er datids tillægsform af udsagnsordet *forfalde*.

Ved tillægsord plejer forestillingen om en egenskab (eller en tilstand) at dominere, mens man ved udsagnsord mere plejer at tænke på et forløb. Men hvor det drejer sig om noget som skal betales, er det meget vanske-

ligt at skelne. De to formuleringer som De nævner, har derfor nøjagtig samme betydning.

Der er vistnok mange som vil foretrække *beløbet er forfaldet*. Det kan for det første være fordi formen *forfaldet* går naturligt ind i et mønster: *beløbet forfalder, b. forfalddt, b. er forfaldet*. For det andet betyder tillægsordet *forfalden* (med intetkønsformen *forfaldent*) almindeligvis 'forringet', 'faldefærdig', fx *et forfaldent hus*. Om den usikkerhed der i det hele ofte er omkring bøjning af datids tillægsform, kan vi henvise til artiklen »Er vi bundne?« i Nyt fra Sprognævnet, nr. 8, s. 1–5.

7513 *Spørgsmål*: Har jeg ikke ret i at det da hedder *praktisk taget* og ikke *praktisk talt*?

Svar: Tidligere var *praktisk taget* den almindeligste af de to vendinger. Men allerede i 1935 konstaterede Ordbog over det danske Sprog at *praktisk talt* var blevet den gængse form; ordbogen har skønlitterære citater med *praktisk talt* fra første årti af dette århundrede – fra værker af Jakob Knudsen og Johannes V. Jensen. Den ny form er muligvis fremkommet ved påvirkning fra *bogstavelig(t) talt*. Den må regnes for lige så god som *praktisk taget*; den indvending mod *praktisk talt* at man ikke skulle kunne »tale praktisk«, har ingen vægt, da man udmærket kan sige eller udtrykke noget på en praktisk måde.

7514 *Spørgsmål*: Jeg er kommet i tvivl om det sidste *ikke* i sætningen *Sengen er ikke for kort til at han ikke (?) kan ligge i den*. Skal det stå der eller ej?

Svar: Meningen må jo være at der er plads nok i sengen. Det samme kunne man have udtrykt mere direkte (*sengen er lang nok til at han kan ligge i den*).

Umiddelbart kan det forekomme noget akavet at udtrykke sin mening på den omvendte måde (*ikke for kort* i stedet for *lang nok*), men i visse forbindelser er en sådan indirekte formulering faktisk den rimelige og naturlige. Det gælder fx i følgende replikskifte:

A: »Den seng er da for kort til at han kan ligge i den«

B: »Nej da, den er ikke for kort til at . . .«

Problemet kan altså ikke klares ved at man blot søger at undgå den indirekte formulering med det problematiske *ikke* og i stedet bruger den problemfri direkte formulering (*sengen er lang nok til . . .*). Men man kan bruge den direkte formulering til at »regne« sig frem til det rigtige svar. Eftersom ingen ville finde på at sætte et ekstra *ikke* ind i formuleringen med *lang nok*,

og eftersom *ikke for kort* jo betyder helt det samme som *lang nok*, kan man nemlig opstille følgende ligning:

sengen var *lang nok* til at han kunne ligge i den =

sengen var *ikke for kort* til at han kunne ligge i den.

Det sidste *ikke* i den sætning De har forelagt os, skal altså ikke med.

En grund til at De – og mange andre – er usikker med hensyn til brugen af *ikke* i sådanne tilfælde, er formentlig den indirekte formuleringstype, der kan gøre det vanskeligt at bevare overblikket over konstruktionen.

En anden og vigtigere grund er dog nok sammenblanding med en nærtstående konstruktionstype:

sengen er *ikke* så kort at han *ikke* kan ligge i den.

Denne konstruktion minder jo meget om den De har spurgt om. Forskellen er blot at den er opbygget omkring et *så – at* i stedet for et *for – til at*, og at den netop har – og skal have – et *ikke* stående dér hvor den problematiske sætning ikke skal have det.

Som allerede antydet er det ikke usædvanligt at træffe på et overflødigt *ikke* i sætninger af den type De har forelagt os. Det er dog i de færreste tilfælde en sådan ekstra nægtelse giver anledning til misforståelse, jf. fx følgende eksempler: »Det var ikke for koldt til at vi ikke kunne drikke kaffe på terrassen«, »Du er ikke for stor til at du ikke kan få en endefuld« og »Han var ikke for fuld til at han ikke sagtens kunne køre bil«. Sætningerne er ukorrekte (jf. at *ikke* forsvinder hvis man udtrykker sig med navneform (infinitiv) i stedet for bisætning: »Det var ikke for koldt til at drikke kaffe på terrassen« osv.), men der skal et vist mål af ond vilje til for ikke at forstå dem på rette måde – foruden at det kræver en ikke ubetydelig fantasi og skarpsindighed at gøre nærmere rede for hvordan de så skulle forstås.

Da konstruktionen ydermere er vanskelig at håndtere, og da man som tidligere nævnt ikke altid blot kan erstatte den med en anden og mere direkte formulering, er det således rimeligt ikke at bedømme afvigelser fra den strengt korrekte sætningsbygning alt for hårdt.

Spørgsmål: Er det korrekt at bruge ordet *grundet* i stedet for *på grund af*, fx på et opslag som: *Lukket grundet sygdom?*

7515

Svar: Formuleringen *grundet på* regnes nok for mere korrekt end *grundet alene*. Naturligst er dog: *på grund af*.

Hvor det er magtpåliggende at der bruges så få ord som overhovedet muligt, som fx i enspaltede rubrikannoncer og på skilte o. l. med korte meddelelser eller anvisninger i overskrift- eller telegramstil, må brugen af *grundet* imidlertid betragtes som hævdvunden.

Ny abonnementsordning

Som følge af prisstigninger har det vist sig nødvendigt at forhøje engangsgebyret for ny abonnemeter på Nyt fra Sprognævnet til 10 kr. per eksemplar.

Publikationer fra Sprognævnet

Årsberetning 1974/75 (35 s.; 9,80 kr.) består for størstedelens vedkommende af nævnets svar på sproglige spørgsmål. Der er bl. a. svar om ordene *genbrug*, *genanvendelse*, *recirkulation* mfl., om oprindelsen til ordet *slumstormer* og om brugen af *realisere* i den engelskpåvirkede betydning 'indse, gøre sig klart'.

Sprog i Norden 1975. Årsskrift for de nordiske sprognævn (140 s.; 24,15 kr.). Bogen indeholder oversigter over nævnenes arbejde, specielt deres samarbejde, og artikler om sprogrøgt i grønlandsk, færøsk og samisk. Endvidere bringes fortegnelser over nyere ordlister, og oversigter over nyere litteratur af interesse for nævnenes arbejde.

Kristian Hald: Danske stednavne med udtaleangivelse, 2. udg. (56 s.; 19,50 kr.). Den ny og reviderede udgave angiver udtalen af danske sogne-, købstad- og herredsnavne samt navne på jernbanestationer og posthuse.

Knud Sørensen: Engelske lån i dansk (147 s.; 19,55 kr.) beskæftiger sig med den stærke påvirkning som dansk har været udsat for fra britisk og amerikansk engelsk i dette århundrede og især siden 2. verdenskrig. Bogen giver en oversigt over alle de sproglige områder hvor indflydelsen er aktuel: stavning, udtale, bøjning, sætningsbygning og ordforråd. Et særligt afsnit beskæftiger sig med spørgsmålet om hvorfor vi låner fra engelsk (ægte behov, modeord osv.).

Forkortelser (95 s.: 12,50 kr.). Der henvises til omtalen i vedlagte folder.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes to gange om året. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 10 kr. én gang for alle per eksemplar til nævnet (postkonto 6 10 17 20). I øvrigt er abonnementet gratis.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10-16).